

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ανά χείρας μελέτη του Παναγιώτη Κομίλη έρχεται να καλύψει ένα σημαντικό βιβλιογραφικό κενό στη χώρα μας. Παρά το γεγονός ότι ο εναλλακτικός τουρισμός απασχολεί εδώ και μιάμιση δεκαετία τους κρατικούς φορείς, τις οικολογικές οργανώσεις και τα περί τον τουρισμό οικονομικά συμφέροντα, η σχετική συζήτηση διακρίνεται από αποσπασματικότητα και αμηχανία. Μάλιστα, σε πολλές περιπτώσεις δείχνει σαν οι εμπλεκόμενοι στο σχετικό δημόσιο διάλογο να μην πολυπιστεύουν ότι υπάρχει η δυνατότητα σύλληψης και εφαρμογής ενός εναλλακτικού τουριστικού προτύπου, παρά μόνο περιθωριακές πρωτοβουλίες και επιμέρους λύσεις σε χρονίζοντα αναπτυξιακά προβλήματα. Με τον τουριστικό τομέα να επεκτείνεται διαρκώς, κατατρώγοντας τα τελευταία παρθένα τοπία, με τις τουριστικές υπηρεσίες να ομοιογενενοποιούνται προκειμένου να ικανοποιήσουν τη διεθνή τους πελατεία, με τους τόπους να χάνουν τη μοναδικότητα και το χαρακτήρα τους, πολλοί μελετητές φτάνονται στο απαισιόδοξο συμπέρασμα ότι το μέλλον του τουρισμού συνίσταται στη μαζικότητα, την ομοιομορφία, την προβλεψιμότητα, την παροχή εξωτισμού και γραφικότητας σε ελεγχόμενες, καλά συσκευασμένες δόσεις. Όχι όμως όλοι.

Ο συγγραφέας επιχειρεί εδώ μια εξαντλητική προσέγγιση του τουριστικού φαινομένου, προκειμένου να αναδείξει τις δυνατότητες χάραξης εναλλακτικών πολιτικών. Γιατί όμως θα έπρεπε να αναζητούνται «άλλες» μορφές τουρισμού; Διότι, όπως σαφώς υπονοείται, το τουριστικό φαινόμενο έχει αγγίξει τα όριά του, κατατρώγοντας την υλική βάση της ίδιας του της ύπαρξης. Στην Ελλάδα, αλλά και παντού στον κόσμο όπου ο τουρισμός αποτέλεσε το μοχλό της ανάπτυξης, έχει φτάσει η στιγμή της ενδοσκόπησης και της αυτοκριτικής. Καθώς το τουριστικό φαινόμενο γενικεύεται, συγκεκριμένοι τόποι χάνουν την ελκυστικότητά τους. Η αισθητική υποβάθμιση των άλλοτε ελκυστικών τοπίων, η εξάντληση των υδάτινων πόρων, η ατμοσφαιρική ωόπανση και η ηχορύπανση, ο πολλαπλασιασμός και η ανεξέλεγκτη διάθεση των στερεών αποβλήτων, τα κυκλοφοριακά προβλήματα, η ωόπανση ακτών και θαλασσών συνιστούν μια πραγματικότητα που υπονοεύει την ελκυστικότητα των τόπων και την προοπτική της αειφορίας.

Ταυτόχρονα, οι πιέσεις για αλλαγή των χρήσεων γης οδηγούν σε καταπατήσεις δημοσίων εκτάσεων, αποκλεισμό και ιδιωτικοποίηση κοινόχρηστων πόρων, δασικές πυρκαγιές, εγκατάλειψη της γεωργικής δραστηριότητας και υποβάθμιση του εδάφους. Με αυτές τις συνθήκες, οι τόποι έχανον την ελκυστικότητά τους, τα εισοδήματα μειώνονται και οι υποδομές υπολειτουργούν. Καθώς ο τουρισμός μαζικοποιείται, εξασθενεί ο ίδιος τις βάσεις της βιωσιμότητάς του.

Αναμφίβολα, στην Ελλάδα και αλλού, πολλές προσπάθειες γίνονται τα τελευταία χρόνια για να αναστραφεί αυτή η πορεία. Πολλοί τόποι –όσοι προφταίνουν ακόμη– επανανακαλύπτονται τις παραδόσεις τους, αναζητούν το χαρακτήρα τους, ψηλαφίζουν την ιστορία τους, επενδύουν σε αντιρρυπαντική υποδομή, οργανώνουν τις χρήσεις γης τους. Οι τόποι ανακαλύπτονται την οικογενεραφία τους και αναδεικνύνται τα συγκριτικά τους πλεονεκτήματα: ανακατασκευάζονται τον εαυτό τους, δηλαδή την εικόνα τους. Είναι εδώ όπου υπεισέρχεται η έννοια του «οικοτουρισμού», κατά πολλούς ταυτιζόμενη με αυτή του «εναλλακτικού τουρισμού», η οποία εσωκλείει τον αγροτουρισμό, το «φυσικό» τουρισμό, τον πολιτισμικό, τον «περιπετειώδη» και τον επιστημονικό τουρισμό. Πρόκειται κατ' ουσίαν για την επανανακάλυψη της έννοιας των ταξιδιού, όπου ο μετακινούμενος δεν αποδρά απλώς από τη γκρίζα καθημερινότητα της μεγαλούπολης, δεν αλλάζει απλώς ζωή για λίγες εβδομάδες, αλλά συνδέει τον ελεύθερο χρόνο του με την περιήγηση, την ανάγνωση νέων χώρων, την ανακάλυψη άλλων τρόπων ζωής, την εξερεύνηση της φύσης. Πρόκειται για την αναβίωση ενός νέου είδους γεωργαρικής ανακάλυψης, που ξεφεύγει από τη μαζικότητα και την τυποποίηση.

Αν ο οικοτουρισμός συνδέεται με την επανανακάλυψη της φύσης και της ιστορίας –δηλαδή της γεωργαρικίας–, είναι αυτονόητο ότι μαζί του συμβαδίζουν μια σειρά πρακτικών που θα μπορούσαν να παραταχθούν υπό τη σκέπη της αειφορίας: προστασία ειδών και οικοτόπων, ορθολογική διαχείριση των φυσικών πόρων μιας περιοχής, καλή ποιότητα περιβάλλοντος, σεβασμός στις παραδόσεις και την ιστορία, υποδομές και εγκαταστάσεις με την ελάχιστη δυνατή περιβαλλοντική επιβάρυνση, ξενοδοχειακές μονάδες μικρής κλίμακας αλλά υψηλής αισθητικής και ενεργειακά αυτόνομες, υγιεινή διατροφή κ.λπ. Είναι αυτονόητο βέβαια ότι ο μακρύς αυτός κατάλογος «οικολογικών απαιτήσεων» δεν είναι εύκολο να επιτευχθεί και απαιτεί ένα συνολικό ανασχεδιασμό του λεγόμενου «τουριστικού προϊόντος», αλλά και ολότελα νέες κοινωνικές παραδοχές και αξίες. Είναι επίσης εμφανές ότι απαιτεί σύνδεση με τις αναπτυξιακές πολιτικές του πρωτογενούς τομέα (και όχι μόνο). Χρησιμοποιώντας περισσότερο τεχνική ορολογία, θα λέγαμε ότι πρόκειται για την «ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής πολιτικής στην πολιτική τουριστικής ανάπτυξης», και τούτο απαιτεί έναν καθολικό ανασχεδιασμό

της τουριστικής δραστηριότητας. Είναι όμως αυτό εφικτό και ευκταίο; Κανείς δεν γνωρίζει προς το παρόν, καθώς οι θριαμβεύοντες σε παγκόσμιο επίπεδο δυνάμεις της αγοράς δεν επιτρέπουν στον περιφερειακό και τοπικό αναπτυξιακό σχεδιασμό να ενσωματώσουν τα εξωτερικά κόστη της αναπτυξιακής διαδικασίας. Έτσι, ο οικοτουρισμός, όπως και αν περιγραφεί, κινδυνεύει να παραμείνει μια περιθωριακή, συχνά ακριβή δραστηριότητα για τους λίγους. Εντούτοις, διανύουμε μια περίοδο αναστροφής αξιών, που συνδέεται με το γεγονός ότι οι τοπικές κοινωνίες αλλά και οι τουρίστες αρχίζουν να βιώνουν τα όρια του παρόντος προτύπου τουριστικής ανάπτυξης. Η στροφή προς τον εναλλακτικό τουρισμό θα επιτευχθεί εάν και μόνο οι οικολογικές απαιτήσεις αποδειχθεί ότι εξυπηρετούν και τις μακροπρόθεσμες οικονομικές επιδιώξεις μιας περιοχής. Οικονομία και οικολογία οφείλουν να βαδίσουν χέρι χέρι στον τουριστικό τομέα, εγκαταλείποντας τις επιταγές της μέχρι σήμερα άλογης, χωρίς όρια ανάπτυξης.

Ο Παναγιώτης Κομίλης έχει κατορθώσει να μας δώσει στη μελέτη αυτή μια φιλόδοξη σύνθεση, που παρά την επιστημονικότητά της, περιγράφει ζωντανά τους όρους και τις προϋποθέσεις μιας οιζοσπαστικής στροφής του τουριστικού φαινομένου. Δεν υπακούει στον πειρασμό της ευκολίας, δεν φωνασκεί, αλλά συστηματικά μάς αναλύει το πρόβλημα με παροχήσια και ακαδημαϊκή τιμιότητα. Στο μεγάλο στοίχημα της πολιτισμικής στροφής στον τουριστικό τομέα είναι ξεκάθαρο με ποια πλευρά συντάσσεται. Και είναι σημαντικό που ο οικολογικός σχεδιασμός και η αειφορία αποκτούν εδώ την επιστημονική στήριξη μιας φωνής όπως η δική του, δηλαδή ενός ανθρώπου που σε όλη τη ζωή του προωθεί επιστημονικά το σχεδιασμό και τον προγραμματισμό.

Δρ Μιχάλης Μοδινός
Περιβαλλοντολόγος - Χωροτάκτης
Πρόεδρος ΕΚΠΑΑ (Εθνικού Κέντρου
Περιβάλλοντος & Αειφόρου Ανάπτυξης)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το βιβλίο πραγματεύεται μια μορφή τουρισμού που αναπτύσσεται δυναμικά τα τελευταία χρόνια και αποτελεί αντικείμενο πολλών και ποικίλων συζητήσεων και απόψεων. Η ανάπτυξη του οικοτουρισμού αποδίδεται και συναρτάται με ορισμένα προβλήματα που δημιούργησε η αύξηση και κυρίως ο τρόπος ανάπτυξης του μαζικού τουρισμού· προβλήματα κυρίως περιβαλλοντικής και κοινωνικής-πολιτιστικής υποβάθμισης περιοχών ή χωρών, αλλά και άνισης κατανομής του προκαλούμενου οικονομικού οφέλους.

Η αυξανόμενη περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση του πληθυσμού γενικά ή της τουριστικής αγοράς ειδικότερα και οι στόχοι για μια βιώσιμη και αειφόρο τουριστική ανάπτυξη που επιδιώκουν διάφοροι φορείς (διεθνείς, κρατικοί, ακαδημαϊκοί, επιχειρηματικοί) θεωρούνται οι κύριοι προωθητικοί παράγοντες του οικοτουρισμού. Το βιβλίο στοχεύει σε μια ολοκληρωμένη ή στην ευρύτερη δυνατή προσέγγιση των αναπτυξιακών διαστάσεων του οικοτουρισμού. Αυτές οι διαστάσεις αναλύονται και εντάσσονται στα τρία μέρη του βιβλίου όπως διαγράφεται παρακάτω.

Το πρώτο μέρος του βιβλίου καλύπτει το ευρύτερο εννοιολογικό και θεωρητικό πλαίσιο του οικοτουρισμού και την αναπτυξιακή διάστασή του, ή τους βασικούς παράγοντες που συγκροτούν το αναπτυξιακό προφίλ του.

Στην πρώτη περίπτωση, στο **Κεφάλαιο 1** επιχειρείται αρχικά η προσέγγιση του εννοιολογικού πλαισίου και των μεθόδων ανάλυσης του τουρισμού συνολικά· ενός πλαισίου που διαγράφει τις κύριες διαστάσεις του τουρισμού (οικονομική/παραγωγική, κοινωνική/πολιτιστική, χωρική/περιβαλλοντική) και τις κύριες συνιστώσες της τουριστικής αγοράς (ζήτηση και προσφορά ή προϊόντα). Μια τέτοια προσέγγιση θεωρείται αναγκαία για να ενταχθούν και να συναρτηθούν με το εν λόγω πλαίσιο, στην ανάλυση που ακολουθεί στη συνέχεια, οι σχετικές με τον οικοτουρισμό εννοιολογικές προσεγγίσεις καθώς και συναφείς ή σχετικές έννοιες (οικολογία, αειφόρος ανάπτυξη κ.λπ.).

Στο **Κεφάλαιο 2** εξετάζονται τρεις βασικές παράμετροι ή αναπτυξιακές διαστά-

σεις που, κατά την άποψή μας, συγκροτούν ή διαμορφώνουν το αναπτυξιακό πρόφιλ του οικοτουρισμού:

(i) Η αναπτυξιακή του οικοτουρισμού, διάσταση που αναλύεται και συναρτάται με τις εξελίξεις και τις αλλαγές που έχουν επέλθει διαχρονικά στον τουρισμό, οι οποίες εντοπίζονται στη ζήτηση ή τις αγορές (αυξανόμενη περιβάλλοντική ευαισθητοποίηση τουριστών) και στην προσφορά ή τα προϊόντα, και θεωρούνται ευνοϊκές και προωθητικές του οικοτουρισμού.

(ii) Οι ιδιότητες-χαρακτηριστικά και οι αρχές-στόχοι της οικοτουριστικής ανάπτυξης, διάσταση που αναφέρεται και συναρτάται με τις προκαλούμενες επιδράσεις και τη συμβολή του οικοτουρισμού στην προστασία του περιβάλλοντος και στην κοινωνική-οικονομική ανάπτυξη ή ενδυνάμωση των τοπικών κοινοτήτων.

(iii) Οι λειτουργικές σχέσεις/διασυνδέσεις του οικοτουρισμού (σε ύψη συνάρτηση με την προηγούμενη διάσταση), που αναφέρεται στους παράγοντες που συντελούν στην προώθηση της αειφόρου ανάπτυξης και στην αποφυγή αρνητικών περιβαλλοντικών επιπτώσεων.

Στο δεύτερο μέρος επιχειρείται μια διεξοδική ανάλυση του οικοτουριστικού σχεδιασμού, εξετάζοντας αφενός το ευρύτερο πλαίσιο ένταξης και τη σχετική διαδικασία του οικοτουριστικού σχεδιασμού και αφετέρου τα ζητήματα διαχείρισης και μάρκετινγκ, που αποτελούν βασικά στοιχεία του σχεδιασμού.

Στο Κεφάλαιο 3 αναλύονται οι βασικές παράμετροι αναπτυξιακού και τουριστικού σχεδιασμού που πρέπει να αποτελούν ή συνιστούν, κατά την άποψή μας, το ευρύτερο κατευθυντήριο πλαίσιο ένταξης και διαμόρφωσης των κύριων παραμέτρων οικοτουριστικού σχεδιασμού. Η σχετική ανάλυση επικεντρώνεται σε ζητήματα αειφορίας και περιβαλλοντικών αξιών, που θεωρούνται ουσιαστικής σημασίας στη διαδικασία οικοτουριστικού σχεδιασμού. Επίσης, στο ίδιο κεφάλαιο εξετάζονται επιλεκτικά ορισμένα ζητήματα που θεωρούνται ιδιαίτερα σημαντικά στη διαδικασία οικοτουριστικού σχεδιασμού, όπως: (i) οι μεθοδολογικές προσεγγίσεις στην ανάλυση των περιβαλλοντικών πόρων και στη διακρίβωση/καταγραφή δυνάμει οικοτουριστικών περιοχών και (ii) το πλαίσιο διαμόρφωσης ή οι κύριες παράμετροι που συγκροτούν ένα στρατηγικό σχέδιο ανάπτυξης, καθώς και προγράμματα και πολιτικά μέτρα οικοτουριστικής ανάπτυξης.

Το Κεφάλαιο 4 επικεντρώνεται σε ζητήματα διαχείρισης και μάρκετινγκ, που θεωρούνται από τα πιο σημαντικά στη διαδικασία οικοτουριστικού σχεδιασμού, εφόσον στην ανάπτυξη του οικοτουρισμού εντάσσονται και χρησιμοποιούνται κατεξοχήν περιβαλλοντικοί πόροι. Στο κεφάλαιο αυτό επιχειρείται η ανάπτυξη αφενός των βασικών προβλημάτων διαχείρισης και οι σχετικές προσεγγίσεις που ακολου-

θούνται στο σχεδιασμό, αφετέρου ορισμένες μελέτες, προσεγγίσεις και εφαρμοζόμενες πρακτικές μάρκετινγκ που προτείνονται ή ακολουθούνται και που αναφέρονται στη διεθνή βιβλιογραφία.

Στο τρίτο μέρος του βιβλίου εξετάζονται ορισμένα θέματα ανάπτυξης του οικοτουρισμού διεθνώς και στην Ελλάδα, με βασική επιδίωξη να εντοπιστούν και να καλυφθούν τα πλέον κρίσιμα ζητήματα υφιστάμενης ή δυνάμει ανάπτυξης.

Στο Κεφάλαιο 5 επιδιώκεται η εξέταση ορισμένων ζητημάτων ανάπτυξης του οικοτουρισμού αλλά και άλλων συναφών μορφών τουρισμού στο διεθνή χώρο, με βάση μια εμπεριστατωμένη διασκόπηση και κριτική ανάλυση της σχετικής βιβλιογραφίας (μελέτες, ερευνητικά προγράμματα, διεθνή συνέδρια/σεμινάρια και προτεινόμενα ή εφαρμοσθέντα σχέδια και πολιτικές). Το πρώτο τμήμα του κεφαλαίου εξετάζει (μέσω της ανάλυσης επιλεγμένων παραδειγμάτων) την αναπτυξιακή συμβολή και τις επιδράσεις του οικοτουρισμού σε ορισμένες χώρες, καθώς και τις ακολουθούμενες πρακτικές διαχείρισης και μάρκετινγκ. Στο δεύτερο τμήμα επιχειρείται η κάλυψη απόλυτα συναφών με τον οικοτουρισμό ζητημάτων, σχετικών με την περιβαλλοντική προστασία και τις πολιτικές ταξιδιωτικών οργανώσεων και επιχειρήσεων για την προώθηση εναλλακτικών/ήπιων μορφών τουρισμού.

Το Κεφάλαιο 6 αναφέρεται στην ανάπτυξη του οικοτουρισμού στην Ελλάδα, εξετάζοντας και διασυνδέοντας το συνολικό πλαίσιο ανάπτυξης του τουρισμού με τις δυνατότητες, τις προοπτικές και τις αναπτυξιακές κατευθύνσεις του οικοτουρισμού, που, όπως διαπιστώνεται, βρίσκεται ακόμα σε «νηπιακό» στάδιο ανάπτυξης. Κατ’ αρχάς αναλύεται το ευρύτερο πλαίσιο ένταξης του οικοτουρισμού, με μια συνοπτική προσέγγιση της εξέλιξης του τουρισμού και των σχετικών πολιτικών που ασκήθηκαν διαχρονικά. Στη συνέχεια επιχειρείται η διακρίβωση της αναπτυξιακής δυναμικής του οικοτουρισμού με βάση την ανάλυση σχετικών μελετών, σχεδίων/προγραμμάτων και της σχετικής βιβλιογραφίας περιβαλλοντικού/οικολογικού περιεχομένου. Στο τέλος του κεφαλαίου προτείνεται ένα κατευθυντήριο πλαίσιο σχεδιασμού της οικοτουριστικής ανάπτυξης, που καλύπτει τις βασικές παραμέτρους συγκρότησης ενός στρατηγικού σχεδίου και προγραμμάτων οικοτουρισμού, καθώς και ένα λειτουργικό πλαίσιο συντονισμού και διασύνδεσης του οικοτουρισμού με άλλες συναφείς διαδικασίες αναπτυξιακού και ορισμένους παραγωγικούς τομείς ή κλάδους.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω την κυρία Ελισάβετ Χατζηνικολάου για τις πολύτιμες βιβλιογραφικές πληροφορίες και τον Στέλιο Βαρβαρέσο για τις παρατηρήσεις του στο κείμενο.

ΜΕΡΟΣ Ι

ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΟ ΠΡΟΦΙΛ ΟΙΚΟΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

1

Εννοιολογικό πλαίσιο οικοτουρισμού

Εισαγωγή

Στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου επιχειρείται μια ολοκληρωμένη εννοιολογική προσέγγιση του οικοτουρισμού, επιδιώκοντας αφενός την ένταξη και διασύνδεση του οικοτουρισμού με το ευρύτερο εννοιολογικό πλαίσιο και αναπτυξιακό προφίλ του τουρισμού, αφετέρου την ανάλυση των βασικών εννοιών του οικοτουρισμού αλλά και άλλων συναφών μορφών τουρισμού, καθώς και σχετικών με το περιβάλλον και την αειφορία εννοιολογικών προσεγγίσεων.

1.1 Εννοιολογικές διευκρινίσεις και παραδοχές ως προς τον τουρισμό και τις τουριστικές δραστηριότητες

1.1.1 Οι τρεις διαστάσεις του τουρισμού

Οι εννοιολογικές προσεγγίσεις και οι ορισμοί του τουρισμού ποικίλλουν (τουρισμός ως ανθρώπινη εμπειρία, ως κοινωνική συμπεριφορά, ως γεωγραφικό φαινόμενο, ως επιχείρηση και βιομηχανία κ.λπ.) ανάλογα με το συγκεκριμένο πλαίσιο στο οποίο εξετάζεται· πλαίσιο που αναφέρεται τόσο στους διαφόρους επιστημονικούς/ερευνητικούς κλάδους (οικονομία, κοινωνιολογία, γεωγραφία κ.λπ.) όσο και στους διαφόρους δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς σχεδιασμού και πολιτικής (σε εθνικό ή διεθνές επίπεδο).

Στον «επίσημο» ορισμό από την Παγκόσμια Οργάνωση Τουρισμού (ΠΟΤ 1981),¹ ο τουρισμός θεωρείται μια δραστηριότητα που περιλαμβάνει κάθε είδους

1. WTO (1981), *Technical Handbook on the Collection and Presentation of Domestic and International Tourism Statistics*.

μετακινήσεις οι οποίες πραγματοποιούνται είτε διαμέσου διεθνών συνόρων (αλλοδαπός) είτε όχι (ημεδαπός), με διάρκεια πάνω από 24 ώρες και οι οποίες εφοδιώνται από ποικίλα αίτια (εκτός των λόγων μετανάστευσης και τακτικής ημερήσιας απασχόλησης).

Γενικά μπορεί να ειπωθεί ότι ο τουρισμός είναι μια δραστηριότητα του ελεύθερου χρόνου που περιλαμβάνει ή συνεπάγεται μια σειρά από αλληλεξαρτώμενες διαδικασίες και δραστηριότητες:

- παραγωγής, διανομής και κατανάλωσης υπηρεσιών και αγαθών (οικονομικές επιστήμες).
- αλληλεπίδρασης, επικοινωνίας, ανταλλαγών μεταξύ διαφόρων κοινωνικών ομάδων, διαφορετικών πολιτιστικών χαρακτηριστικών (κοινωνιολογία, ανθρωπολογία, σημειωτική).
- χρήσης-δημιουργίας φυσικών διαθεσίμων, ανθρωπογενών (δομημένο περιβάλλον) και οικολογικών πόρων (οικολογία, αρχιτεκτονική κ.λπ.).

Ένα τέτοιο εννοιολογικό πλαίσιο διαγράφει τις τρεις διαστάσεις του τουρισμού και ένα ευρύ φάσμα θεμάτων που καλούνται να καλύψουν οι διάφοροι επιστημονικοί κλάδοι, ο σχεδιασμός (χωροταξικός ή περιφερειακός), και κυρίως η διεπιστημονική προσέγγιση της τουριστικής ανάπτυξης.

(a) Πρώτη διάσταση. Διαδικασίες παραγωγής, διανομής και κατανάλωσης υπηρεσιών και αγαθών.

Η οικονομική διάσταση του τουρισμού εκφράζεται μέσα από μια σειρά ανταλλαγών (transactions) μεταξύ καταναλωτών (αγοραστών) και παραγωγών (πωλητών), προϊόντων και υπηρεσιών. Αγαθά και υπηρεσίες διαφόρων κατηγοριών από διάφορους τομείς διαμορφώνουν το τουριστικό προϊόν, που διατίθεται ενιαίο (ως πακέτο) ή καταναλώνεται μεμονωμένα υπό διάφορες μορφές (π.χ. μια εβδομάδα διακοπών σε κέντρο διακοπών, τριήμερη περιήγηση σε αρχαιολογικό χώρο κ.λπ.).

Το τουριστικό προϊόν (Τ.Π.) ως έννοια είναι από τις πιο δύσκολες να προσδιοριστεί. Περιλαμβάνει «χειροπιαστά» αγαθά και φυσικά αντικείμενα (ακτές, ξενοδοχεία κ.λπ.), που προσφέρονται για κατανάλωση στην τουριστική αγορά, αλλά και άνλα αγαθά (υπηρεσίες, οργανωτικά σχήματα, φιλοξενία), που συμβάλλουν στη διαμόρφωση της τουριστικής εμπειρίας. Οι δύο κύριες κατηγορίες παραγόντων που επηρεάζουν τη διαμόρφωση του Τ.Π. αναφέρονται:

- στους σχετικούς με το χώρο υποδοχής παράγοντες που διαμορφώνουν την παραγωγική διάσταση (καταλύματα, πόροι έλξης, δίκτυα περιήγησης κ.λπ.) και
- στις εξωτερικές κυρίως επιδράσεις ή παράγοντες που διαμορφώνουν την

καταναλωτική διάσταση (συνθήκες διεθνούς αγοράς, προτιμήσεις καταναλωτών/τουριστών, Tour Operators, μάρκετινγκ κ.ά.).

Το Τ.Π. διαμορφώνεται, συμφωνείται και διατίθεται στην αγορά από συχετίσεις και διεργασίες τριών παραγόντων:

- Την εικόνα (image) που έχει μια χώρα, περιφέρεια ή τόπος προορισμού στην αγορά (θετική/ελκυστική, αρνητική κ.λπ.), η οποία προϋπάρχει και διατηρείται σταθερή ή μεταβάλλεται και ανανεώνεται συχνά.
- Το βαθμό ανταπόκρισης της προσφοράς (του πλέγματος των διατιθέμενων προϊόντων) στη ζήτηση. Πρόκειται για την προσαρμοστικότητα των σχετικών με τη διαμονή και τις δραστηριότητες των τουριστών υποδομών και ανωδομών, ή του εξοπλισμού και των υπηρεσιών στις απαιτήσεις της αγοράς.
- Τα μέσα και οι υποδομές (εγκαταστάσεις) προσπέλασης και διακίνησης στον τόπο προορισμού, που χαρακτηρίζονται και διακρίνονται ως προς το βαθμό ευκολίας/ διευκόλυνσης, το χρόνο και το κόστος προσπέλασης.

Από μακροαναλυτική άποψη ο τουρισμός προσεγγίζεται μεθοδολογικά στα πλαίσια γενικών οικονομικών παραμέτρων, που αφορούν το ξένο συνάλλαγμα, τη δημιουργία εισοδήματος και απασχόλησης στην παραγωγική και καταναλωτική δομή (διασυνδέσεις με άλλους τομείς), τις επενδύσεις και την περιφερειακή ανάπτυξη. Οι βασικές ερωτήσεις επικεντρώνονται στον προσδιορισμό της σχετικής βαρύτητας των παραπάνω παραμέτρων και στην ανάλυση των μεταξύ τους σχέσεων στα πλαίσια εσωτερικών (εθνικό επίπεδο) και εξωτερικών παραγόντων και συνθηκών.

Η ανάλυση σε μικρο-επίπεδο έχει ως αντικείμενο τη μελέτη επιμέρους «μονάδων συμπεριφοράς», όπως σχήματα δαπανών και κατανάλωσης ορισμένων κατηγοριών του τουριστικού πληθυσμού, αποφάσεις και πρακτικές διεθνών πρακτόρων τουρισμού (Tour Operators), για την εξακρίβωση του τρόπου που επιδρούν στην οικονομία της εξεταζόμενης χωρικής μονάδας. Για παράδειγμα, ένα σχετικό ερώτημα για διερεύνηση θα ήταν πώς οι αγγλικοί Tour Operators επηρεάζουν ή διαμορφώνουν το είδος της ζήτησης, συγκεκριμένα σχήματα τουριστικής κατανάλωσης και παραγωγής ή χωρικής διάρθρωσης στην Κέρκυρα.

(β) Δεύτερη διάσταση: Διαδικασίες αλληλεπίδρασης, επικοινωνίας, ανταλλαγών μεταξύ διαφόρων κοινωνικών ομάδων, διαφορετικών πολιτιστικών χαρακτηριστικών (κοινωνιολογία, ανθρωπολογία, σημειωτική).

Η κοινωνική-πολιτιστική διάσταση εκφράζεται μέσα από ορισμένες δραστηριότητες (π.χ. επισκέψεις μνημείων, συμμετοχή σε τοπικές γιορτές κ.λπ.) ή σχήματα συμπεριφοράς (πρότυπα κατανάλωσης, αξιών, αντιλήψεων) που περιλαμβάνουν ή συνεπάγονται διάφορες μορφές επικοινωνίας μεταξύ πληθυσμού υποδοχής και επισκεπτών. Επίσης εκφράζεται με το σύνολο εκείνων των στοιχείων (έθιμα και τρόποι ζωής) που συνιστούν το κοινωνικό milieus ή το *genius loci* μιας περιοχής.

Σε μακρο-επίπεδο ο τουρισμός αναλύεται από την άποψη ποσοτικών και ποιοτικών αλλαγών στα σχήματα συλλογικών κοινωνικών και πολιτιστικών δραστηριοτήτων του πληθυσμού. Οι εξεταζόμενες αλλαγές αφορούν κυρίως:

- τα σχήματα αναψυχής-τουρισμού του πληθυσμού της χώρας και τους παράγοντες που τα διαμορφώνουν·
- τις επιδράσεις που ασκούν οι τρόποι συμπεριφοράς και ζωής αλλοδαπών τουριστών στο ντόπιο πληθυσμό υποδοχής.

Οι μικροκοινωνιολογικές απόψεις αφορούν ομάδες ή τοπικές κοινωνίες και αναφέρονται:

- στις κοινωνικές αλλαγές και επιπτώσεις, ως αποτέλεσμα διαφόρων μορφών επικοινωνίας ομάδων τουριστών και τοπικού πληθυσμού·
- στις αλλαγές στην κοινωνική δομή μιας κοινότητας (ως αποτέλεσμα των προηγούμενων επιπτώσεων), και, επιπλέον, στις επιπτώσεις που επιφέρουν οι αλλαγές στην οικονομική² και φυσική³ δομή της κοινότητας.

Τα ζητήματα του κοινωνικού τουρισμού αναφέρονται κυρίως στις πρωτοβουλίες που αναλαμβάνουν κατεξοχήν ο δημόσιος τομέας και οι φορείς Τ.Α. και αφορούν σειρά μέτρων κοινωνικής πολιτικής. Αυτού του είδους τα μέτρα διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες: (i) μέτρα που αναφέρονται στα δικαιώματα των εργαζομένων για διακοπές (αριθμός ημερών αδείας, επιδόματα κ.λπ.) και στην ικανοποίηση αναγκών ορισμένων κατηγοριών πληθυσμού που καθορίζονται από κριτήρια ηλικίας ή κοινωνικής θέσης (παιδικές κατασκηνώσεις, ξενώνες νεότητας, υδροθεραπευτήρια κ.λπ.), (ii) μέτρα που αναφέρονται στο σύνολο των αναγκών για αναψυχή του πληθυσμού της χώρας: πλαζ, πάρκα (αστικά, περιφερειακά, εθνικά), χώροι αθλητισμού, πολιτιστικές δραστηριότητες, και (iii) μέτρα που

2. Δομή παραγωγής και απασχόλησης, π.χ. εισαγωγή νέων μεθόδων παραγωγής, νέο, εισαγόμενο εργατικό δυναμικό.

3. Άλλαγές στις χοήσεις γης και στο χτισμένο περιβάλλον: αλλαγή ως αποτέλεσμα αντιθέσεων μεταξύ τοπικών και εξωτοπικών παραγόντων.

αναφέρονται στην ανάληψη, διαχείριση και εκμετάλλευση του τουριστικού προϊόντος από την τοπική αυτοδιοίκηση ή συλλογικούς τοπικούς φορείς (τουριστικές συνεργατικές οργανώσεις ή οργάνωση σε συνεταιριστική βάση της τουριστικής προσφοράς μιας περιοχής).

(γ) Τρίτη διάσταση: Διαδικασίες δημιουργίας και χρήσης πόρων (περιβαλλοντικών, φυσικών και ανθρωπογενών, όπως δομημένο περιβάλλον).

Οι περιβαλλοντικοί πόροι είναι σε μεγάλη έκταση φυσικοί και οικολογικοί. Πολλές δραστηριότητες του τουρισμού ή της υπαίθριας αναψυχής απαιτούν τέτοιους πόρους για να πραγματοποιηθούν, καταναλώνουν ένα μεγάλο φάσμα γήινων ή υδάτινων πόρων με ποικίλα χαρακτηριστικά ως προς την ικανότητα προσαρμογής σε διάφορης έντασης και τύπου τουριστική χρήση. Από την άλλη μεριά, οι ιδιότητες και οι συνθήκες του φυσικού-οικολογικού περιβάλλοντος οριοθετούν ορισμένες δυνατότητες και περιορισμούς, ή ακόμα και τους όρους ως προς τον τύπο τουριστικής ανάπτυξης. Οι οικολογικές διαστάσεις του τουρισμού εκφράζονται λοιπόν: (i) μέσα από δραστηριότητες τουρισμού και υπαίθριας αναψυχής οικολογικού προσανατολισμού, δηλαδή δραστηριότητες που βρίσκονται σε συμβιωτική σχέση με τις οικολογικές αρχές της ανάπτυξης, και (ii) μέσα από μια μεγάλη σειρά πόρων που διαμορφώνουν τοπία ή χώρους (sites) ιδιαίτερων χαρακτηριστικών και διαφόρου βαθμού έλξης για τον τουριστικό πληθυσμό.

Σε μακρο-επίπεδο η ανάλυση αφορά αλλαγές σε συνολικά μεγέθη της περιβαλλοντικής δομής (δίκτυο οικισμών, γεωργική γη, φυσικές παράκτιες ή ζώνες προστασίας κ.λπ.). Σχετικά παραδείγματα βρίσκουμε σε τυπολογίες τουριστικών περιοχών που έχουν προταθεί από γεωγράφους (Pearce 1991)⁴ ή σε εθνικού επίπεδου μελέτες ανάλυσης τουριστικών πόρων (Κομίλης 1986).⁵

Οι μικροαναλυτικές απόψεις αναφέρονται σε συγκεκριμένες φυσικές αλλαγές που πραγματοποιούνται στις χρήσεις γης, τα δίκτυα υποδομής, το φυσικό ή δομημένο περιβάλλον και το μικροκλίμα συγκεκριμένων χωρικών μονάδων. Επίκεντρο των αναλύσεων είναι ο τρόπος που ο τουριστικός φυσικός χώρος χρησιμοποιείται ως προϊόν κατανάλωσης από τους τουρίστες ή τους φορείς του τουρισμού, ο τρόπος ένταξης της τουριστικής υποδομής στη συνολική φυσική δομή μιας περιοχής.

4. Pearce, D.W. (1991), «Towards the Sustainable Economy: Environment and Economies», *Royal Bank of Scotland Review*, No 172, pp. 3-14.

5. Κομίλης, Π. (1986), *Χωρική Ανάλυση του Τουρισμού*, Επιστημονικές Μελέτες No 20, ΚΕΠΕ.

1.1.2 Τουριστική αγορά, ζήτηση και προσφορά

Ως τουριστική αγορά εννοείται ένα δίκτυο εμπορικών σχέσεων και συναλλαγών μεταξύ πελατών/τουριστών και προμηθευτών/πωλητών τουριστικών προϊόντων (αγαθών και υπηρεσιών). Η ζήτηση και η προσφορά αποτελούν τις δύο κύριες συνιστώσες της τουριστικής αγοράς. Τα διάφορα τουριστικά προϊόντα (π.χ. προϊόντα οικοτουρισμού) διατίθενται και πωλούνται σε συγκεκριμένους χώρους της αγοράς (market places), σε ορισμένες χρονικές περιόδους και από διαφόρους παράγοντες της τουριστικής βιομηχανίας (π.χ. Tour Operators, ταξιδιωτικούς πράκτορες κ.λπ.).

Η τουριστική ζήτηση αναφέρεται στην προθυμία και ικανότητα των καταναλωτών να πληρώσουν ή να προβούν σε συγκεκριμένες δαπάνες για την αγορά και κατανάλωση ορισμένων προϊόντων που προσφέρονται από τις διάφορες επιχειρήσεις της τουριστικής βιομηχανίας. Οι δύο βασικές πηγές της τουριστικής ζήτησης σε μια χώρα είναι οι ντόπιοι κάτοικοι (εσωτερική ή τοπική αγορά) και οι επισκέπτες ξένων χωρών (εξαγωγική αγορά). Η τουριστική ζήτηση προσδιορίζεται ή διαμορφώνεται από ποικίλους παράγοντες, οικονομικούς (εισόδημα, κόστος διαμονής/ταξίδιού, κλπ.), κοινωνικούς (εργασιακές συνθήκες/χρόνος διακοπών), ψυχολογικούς (κίνητρα ανάρρωσης/ανάπτυξης, ενδυνάμωσης σχέσεων/επαφών κ.λπ.), που διαχρονικά μεταβάλλονται.

Ως προς τις μεταβολές, τη φύση ή το χαρακτήρα της τουριστικής ζήτησης, ορισμένοι μελετητές (Schwaninger 1989)⁶ είχαν προβεί σε διαπιστώσεις και προδιαγραφές σχετικά με γενικές τάσεις και μελλοντικές κατευθύνσεις της ζήτησης (2000-2010) και προέβλεψαν ότι:

- Η ζήτηση θα συνεχίσει να αυξάνει αλλά και να διαφοροποιείται.
- Θα υπάρξει μεγαλύτερη εξειδίκευση και διαφοροποίηση/διαστρωμάτωση (segmentation) της αγοράς, με μεγαλύτερη ανάπτυξη των αποκαλούμενων «ενεργητικών» διακοπών και εναλλακτικών μορφών τουρισμού σε σχέση με το μαζικό τουρισμό.
- Τα οργανωμένα ταξίδια ή τα πακέτα διακοπών (packaged holidays) θα διαμορφωθούν και θα προσαρμοστούν κατά τρόπο που να εξυπηρετούν μια πιο διαφοροποιημένη πελατεία (με μεγαλύτερες «ατομικές ελευθερίες»), μέσω ρυθμίσεων και μετατροπών στη διάρθρωση του τουριστικού προϊόντος.

6. Schwaninger, M. (1989), «Trends in leisure and tourism for 2000-2010», in Witt, S.F. & Moutinho, L. (eds), *Tourism Marketing Handbook*, Prentice Hall (Hemel Hempstead).

Η τουριστική προσφορά αναφέρεται στην ποσότητα, ποιότητα και ποικιλία των τουριστικών προϊόντων, αγαθών και υπηρεσιών που διατίθενται προς πώληση στην τουριστική αγορά με δεδομένες τιμές. Ως κύριοι παράγοντες διαμόρφωσης της προσφοράς σε μια χώρα ή περιοχή τουριστικού προορισμού θεωρούνται:

- το μέγεθος, η ποικιλία και τα χαρακτηριστικά των διατιθέμενων πόρων τουριστικής κατανάλωσης (φυσικοί, πολιτιστικοί κ.λπ.);
- τα διατιθέμενα κεφάλαια και οι επενδύσεις για έργα τουριστικής ανωδομής και υποδομής και για τη διαμόρφωση γενικά ελκυστικών προϊόντων;
- τα οργανωτικά σχήματα τουριστικού σχεδιασμού των αρμόδιων δημόσιων και ιδιωτικών φορέων (συγκεκριμένα, η εμπειρία και η αποτελεσματικότητά τους).

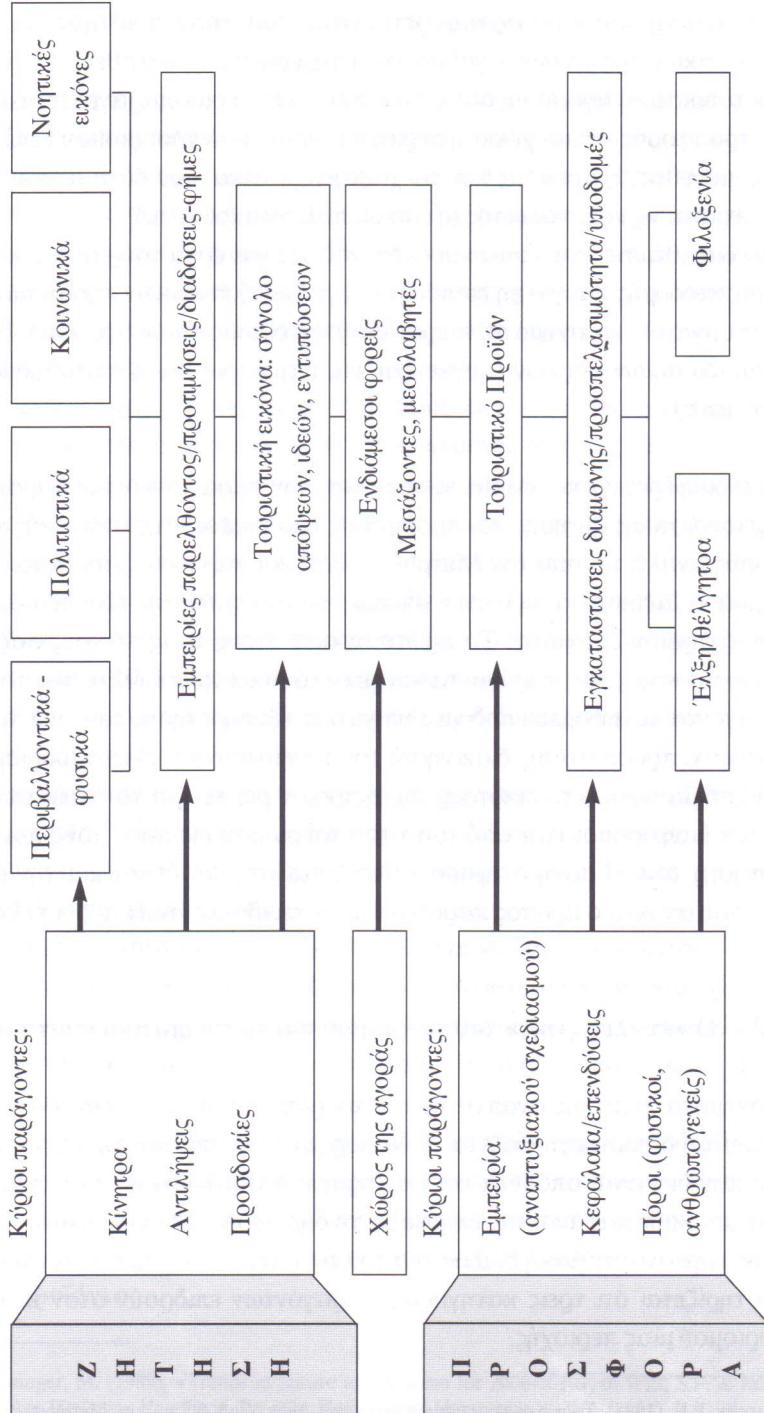
Μια ενδιαφέρουσα και ενιαία προσέγγιση των παραγόντων και χαρακτηριστικών της τουριστικής ζήτησης και προσφοράς στο πλαίσιο της συνολικής τουριστικής αγοράς αναλύεται από τον Murphy (1985)⁷ και παρουσιάζεται συνοπτικά στο Διάγραμμα 1. Ειδικότερα, κρίνουμε σκόπιμο να επισημάνουμε εδώ δύο σχετικά με τουριστικό προϊόν ζητήματα. Το πρώτο αφορά στους τρεις κύριους παράγοντες που το συγχροτούν: τον παράγοντα «περιβαλλοντικοί πόροι έλξης του τουριστα», τον παράγοντα «ανωδομές/υποδομές/υπηρεσίες εξυπηρέτησής του» και τον παράγοντα «δίκτυα προσπέλασης/διακίνησης του τουριστα στον τόπο προορισμού». Το δεύτερο ζήτημα αφορά το οικοτουριστικό προϊόν per se, για το οποίο επισημαίνεται ότι δεν διαφοροποιείται από αυτό του τουρισμού ως προς τους παράγοντες συγκρότησής του. Η μόνη διαφορά εντοπίζεται στη βαρύτητα και την ιδιαίτερη σημασία που αποκτά ο πρώτος παράγοντας, οι περιβαλλοντικοί πόροι έλξης.

1.1.3 Ο «κύκλος ζωής» του τουρισμού και το τουριστικό σύστημα

Τα σχήματα κυκλικής ανάπτυξης του τουρισμού ή ο αποκαλούμενος «κύκλος ζωής» του τουρισμού επηρεάζεται ή διαμορφώνεται από ποικίλους παράγοντες. Παρόλο που δεν είναι απόλυτα και επιστημονικά θεμελιωμένο κατά πόσο και σε ποια έκταση κάθε παράγοντας επηρεάζει τη δημιουργία θετικών ή αρνητικών επιδράσεων στην αναπτυξιακή διαδικασία του τουρισμού ενός τόπου, εντούτοις γενικά υποστηρίζεται ότι τρεις κατηγορίες παραγόντων επιδρούν στον κύκλο ζωής του τουρισμού μιας περιοχής.

7. Murphy, P.E. (1985), *Tourism; a community approach*, New York & London: Methuen.

Διάγραμμα 1. Συνοւσίας της τουριστικής αγοράς
(Παράγοντες και χαρακτηριστικά τουριστικής ζήτησης και προσφοράς)

- Ο παράγοντας «ελκυστικότητα του τουριστικού προϊόντος», και ειδικότερα των προσφερόμενων υπηρεσιών τουριστικής κατανάλωσης σε συνάρτηση με τις τιμές (value for money).
- Ο παράγοντας «προσαρμοστικότητα του τόπου υποδοχής» στις μεταβολές/αλλαγές της τουριστικής ζήτησης/αγοράς, κυρίως αν δεχθεί κανείς τον τουρισμό ως φαινόμενο μόδας, που λανσάρεται και κατευθύνεται σε σημαντικό βαθμό από τους διεθνείς Tour Operators.
- Ο παράγοντας «τουριστική χωρητικότητα του τόπου υποδοχής», σε συνάρτηση με τη συνολική ικανότητα και δυνατότητα του τουριστικού συστήματος. Το πόσο ικανοποιητικά λειτουργεί, π.χ., το τουριστικό σύστημα σε μια αστική περιφέρεια βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με τη λειτουργία του συνολικού αστικού συστήματος.

Για παράδειγμα, σύστημα ενός χώρου ή παραγωγικού τομέα θεωρείται το σύνολο των στοιχείων (φυσικών, οικονομικών κ.λπ.) και το πλέγμα των μεταξύ τους σχέσεων (ποικίλες αλληλεξαρτήσεις ή εισροές-εκροές μεταξύ των στοιχείων). Τα συγκεκριμένα μεγέθη και οι συναρτήσεις στοιχείων και σχέσεων συγκροτούν τη δομή και λειτουργία του συστήματος. Ως προς το «τουριστικό σύστημα», μια ενδιαφέρουσα προσέγγιση παρουσιάζεται στο τουριστικό μοντέλο του Leiper (1979, 1990),⁸ που περιλαμβάνει τρία βασικά στοιχεία:

- Τις διάφορες κατηγορίες ή τύπους τουριστών.
- Τα γεωγραφικά στοιχεία, ή τρεις παραμέτρους του συνολικού χώρου όπου πραγματοποιούνται οι τουριστικές δραστηριότητες: (i) περιφέρεια προέλευσης, δηλ. ο «γενεσιοναργός» χώρος του τουρισμού, (ii) περιφέρεια προορισμού/υποδοχής των τουριστών και (iii) περιφέρεια ή χώρος διάβασης/διακίνησης των τουριστών.
- Την τουριστική βιομηχανία, που περιλαμβάνει ένα πλέγμα επιχειρήσεων και οργανισμών που εμπλέκονται στη διαμόρφωση και την προσφορά του τουριστικού προϊόντος.

Ο τουρισμός, ως ένα δυναμικό και ανοικτό σύστημα, συγκροτείται από διάφορους αλληλεξαρτώμενους παραγωγικούς τομείς, φορείς και επιχειρήσεις, που «εξηπλετούν» συγκεκριμένες τουριστικές αγορές. Η κατανόηση της σύνθεσης και κυρίως της λειτουργίας του τουριστικού συστήματος μιας χώρας θεωρείται σημα-

8. Leiper, N. (1979), «The framework of tourism: towards a definition of tourism, tourist and the tourist industry», *Annals of Tourism Research* 6, 390-407. Επίσης, Leiper, N. (1990), «The partial industrialization of tourism system», *Annals of Tourism Research* 17, 600-605.

ντική για μια σωστή ανάλυση και έναν ολοκληρωμένο σχεδιασμό του συγκεκριμένου περιβάλλοντος τουριστικής ανάπτυξης: ένα σχεδιασμό που, ως δυναμική διαδικασία, στοχεύει στον ορθολογικό και αποτελεσματικό συνδυασμό πόρων (προσφοράς) και ξήτησης (προτιμήσεων τουριστών), επιδιώκοντας παράλληλα τη μεγιστοποίηση της συνολικής απόδοσης και λειτουργίας του συστήματος.

1.2 Το εννοιολογικό πλαίσιο του οικοτουρισμού

1.2.1 Έννοιες συναφείς με τον οικοτουρισμό

Πριν αναλύσουμε τις διάφορες εννοιολογικές προσεγγίσεις του οικοτουρισμού, θεωρούμε σκόπιμο να αναφερθούμε σύντομα σε ορισμούς και περιγραφές που έχουν λειτουργική σχέση τόσο με τις έννοιες όσο και με τις δραστηριότητες και διαδικασίες ανάπτυξης του οικοτουρισμού. Οι εν λόγω έννοιες αφορούν:

- την οικολογία και τα οικοσυστήματα;
- τον εναλλακτικό τουρισμό και τη βιώσιμη/διαρκή τουριστική ανάπτυξη, ή αειφόρο τουρισμό·
- τη σχέση «περιβάλλον-τουρισμός», καθώς και το «φυσικό τουρισμό», ή τουρισμό της φύσης.

(a) **Το οικοσύστημα**, ή οικολογικό σύστημα, θεωρείται ένα σύστημα εντός του οποίου οι διάφοροι οργανισμοί (φυτά και ζώα) αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και γενικότερα με το περιβάλλον στο οποίο ζουν και αναπτύσσονται. Ειδικότερα, το ζωντανό μέρος ενός οικοσυστήματος ονομάζεται βιοκοινότητα, ενώ το αδρανές βιότοπος. Για παράδειγμα, στο οικοσύστημα μιας λίμνης, οι πάπιες, τα ψάρια άλλα και τα φύκια ή τα καλάμια συνιστούν μέρος της βιοκοινότητας, ενώ το νερό, το υπέδαφος, η λάσπη κ.λπ. αποτελούν το βιότοπο. Τα οικοσυστήματα έχουν την τάση να εξισορροπούνται αλλά και να διαταράσσονται ή να υποβαθμίζονται, ως αποτέλεσμα διαφόρων επεμβάσεων (κυρίως ανθρώπινων) ή διαταραχών στη λειτουργία τους (αύξηση πληθυσμού, εξάντληση πόρων, εξαφάνιση ειδών).

Η οικολογία είναι η επιστήμη που διερευνά τις σχέσεις και τις αλληλεπιδράσεις φυτικών και ζωϊκών ειδών με το περιβάλλον τους. Μια σημαντική διάσταση της οικολογίας είναι η μελέτη της χωρικής κατανομής φυτών και ζώων σε ειδικές περιοχές (habitats) και των αλλαγών ή επιπτώσεων που συμβαίνουν διαχρονικά. Η μελέτη αυτή των σχέσεων, των αλληλεπιδράσεων και των επιπτώσεων από τις ανθρώπινες παρεμβάσεις είναι σημαντική στα πλαίσια του τουρισμού, εφόσον οι

τουριστικές αναπτυξιακές δραστηριότητες ανήκουν στις ανθρώπινες εκείνες δραστηριότητες που προκαλούν σημαντικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις και διαταράσσουν την οικολογική ισορροπία διαφόρων περιοχών.

Ανάμεσα στους κλάδους της οικολογίας, ιδιαίτερη σημασία για τον οικοτουρισμό έχει η οικολογία τοπίου, που έχει αποτελέσει αντικείμενο ξεχωριστών αναλύσεων⁹ και, όπως αναφέρεται σε σχετικό άρθρο (Κορφιάτης 1999),¹⁰ «ερευνά τις λειτουργικές συνδέσεις διαφορετικών οικοσυστημάτων που συγκροτούν ένα τοπίο και που εντάσσονται σε μεγάλες ετερογενείς χωρικές ενότητες».

(β) Οι όροι «εναλλακτικός» (alternative) και «αειφόρος» (sustainable) τουρισμός, που συχνά περιλαμβάνονται στην έννοια της «εναλλακτικής» ανάπτυξης, αναφέρονται σε ορισμένα χαρακτηριστικά του τρόπου ανάπτυξης. Η «διαρκής και ισόρροπη ανάπτυξη», η «βιώσιμη ανάπτυξη» και οι «βιώσιμες ή εναλλακτικές μορφές τουρισμού» είναι έννοιες/όροι που χρησιμοποιούνται συχνά τελευταία, μερικές φορές κατά διαφορετικό τρόπο και σημασία. Στο πλαίσιο της θεωρίας των συστημάτων, η βιωσιμότητα προσεγγίζεται ως μια διαδικασία μεγιστοποίησης –υπό ζητούσας– και ωθημασης όλων των στοιχείων ενός αναπτυξιακού (παραγωγικού, κοινωνικού) συστήματος (όπου περιλαμβάνεται και ο τουρισμός), κατά τρόπο που το σύστημα στο σύνολό του βρίσκεται σε κατάσταση ισορροπίας, χωρίς δηλαδή ένα από τα στοιχεία του να απορρυθμίζεται ή να αναπτύσσεται σε βάρος των άλλων.

Ο εναλλακτικός τουρισμός (που συνήθως περιλαμβάνει και τους όρους «κατάλληλος», «υπεύθυνος», «ήπιος») είναι γενικός όρος που αναφέρεται σε μορφές τουρισμού εκτός του μαζικού, οι οποίες επιδιώκουν την αποφυγή αρνητικών και τη δημιουργία θετικών κοινωνικών, πολιτιστικών και περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Κύρια χαρακτηριστικά της έννοιας αυτής είναι: (i) η μικρής κλίμακας, ελεγχόμενη και ρυθμιζόμενη ανάπτυξη, (ii) η ποικιλία δραστηριοτήτων σε βάση ατομική/ανεξάρτητη ή μικρής κλίμακας και (iii) η έμφαση στην απόκτηση εμπειριών για τις τοπικές κουλούρες και στη διατήρηση παραδοσιακών αξιών.

Παρά τις ποικίλες ερμηνείες, διακρίνουμε στη διεθνή βιβλιογραφία¹¹ ορισμένα χαρακτηριστικά του αειφόρου τουρισμού που φαίνεται να συγκεντρώνουν ευρύτερη

9. Βλέπε, για παράδειγμα, τα σχετικά βιβλία των: Finke, L.(1986), *Landschaftsökologie*, Hrsg. V.E. Ehless & H. Leser, Holler & Zwick, και Forman, R. & Godron, M. (1986), *Landscape Ecology*, John Wiley & Sons.

10. Κορφιάτης, K. (1999), «Η φύση υπό το φως της σύγχρονης θεωρητικής οικολογίας», στο Μοδινός, M. & Ευθυμόπουλος, H. (επμ.), *Η Φύση στην Οικολογία*, Αθήνα: Στοχαστής - ΔΙΠΕ.

11. Βλέπε σχετικά: Turner, T. (ed) (1988), *Sustainable Environmental Management*, West View Press, Boulder Co. Επίσης, Moffat, I. (1993), «Sustainable development: conceptual issues, an operational model and its implications for Australia», *Landscape and Urban Planning* 23, 107-118.

αποδοχή. Έτσι, όταν αναφερόμαστε στη διαρκή και βιώσιμη ανάπτυξη του τουρισμού, εννοούμε μορφές (αγορά και προϊόν), τρόπους και στόχους ανάπτυξης τουρισμού αλλά και μια αναπτυξιακή διαδικασία με τους εξής κοινούς παρονομαστές:

- Κατηγορίες και κλίμακα τουριστικής παραγωγής και κατανάλωσης που είναι προσαρμοσμένες στο τοπικό-περιφερειακό παραγωγικό και χωρικό σύστημα.
- Ισότητα ως προς τις δυνατότητες προσπέλασης του πληθυσμού στα οικονομικά, κοινωνικά και περιβαλλοντικά αγαθά και ευκαιρίες, ή ως προς την κατανομή του αναπτυξιακού οφέλους.
- Αναπτυξιακούς στόχους τουρισμού σε αρμονική συνάρτηση με οικολογικές-περιβαλλοντικές παραμέτρους περιοχής.
- Τουριστικές δραστηριότητες και χρήσεις που βασίζονται σε επιστημονικά θεμελιωμένες αρχές ως προς τη χρήση και την ανανέωση των πόρων.
- Ανταπόκριση σε διεθνή καταναλωτικά πρότυπα-τάσεις και προτιμήσεις της τουριστικής αγοράς.

Επίσης, ο αειφόρος τουρισμός θεωρείται (Bramwell & Lane 1993)¹² μια θετική και χρήσιμη προσέγγιση, που αποσκοπεί στη μείωση ποικιλίων εντάσεων και αντιθέσεων που προκύπτουν από τις σύνθετες αλληλεπιδράσεις μεταξύ της τουριστικής βιομηχανίας των τουριστών/επισκεπτών, των τοπικών κοινοτήτων και του περιβάλλοντος. Μια προσέγγιση που συνεπάγεται συγκεκριμένες ενέργειες για τη μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα και ποιότητα φυσικών και ανθρώπινων πόρων.

Στην περίπτωση του οικοτουρισμού per se, η αειφορία συναρτάται με δραστηριότητες τουρισμού που εναρμονίζονται με τις φυσικές, πολιτιστικές και κοινωνιοοικονομικές δομές μιας περιοχής, ώστε να επιτυγχάνεται το μέγιστο οικονομικό αποτέλεσμα με ταυτόχρονη προστασία/ανάδειξη των φυσικών και πολιτιστικών πόρων.

(γ) Η συζήτηση για τις σχέσεις τουρισμού-περιβάλλοντος έχει διευρυνθεί τα τελευταία χρόνια και, όπως σημειώνεται από ορισμένους (Butler & Hall 1995),¹³ συχνά δεν φαίνεται να υπάρχει συμφωνία (ομοφωνία) στις σχετικές έννοιες που χρησιμοποιούνται από ερευνητές ή μελετητές του τουρισμού και του περιβάλλοντος. Οι σχετικές συζητήσεις τέτοιων σχέσεων μπορεί να διακριθούν σε δύο επίπεδα:

12. Bramwell, B. & Lane, B. (1993), «Sustainable Tourism: an evolving global approach», *Journal of Sustainable Tourism* 1(1), 1-5.

13. Butler, R. & Hall, M. (1995), «In search of common ground: reflections of sustainability, complexity and process in the tourism system - A discussion between C.M. Hall and R.W. Butler», *Journal of Sustainable Tourism* 13, 88-105, Channel View Publications.

- Σε ένα γενικό επίπεδο, όπου συζητούνται (κυρίως από διεθνείς οργανισμούς) τα κύρια περιβαλλοντικά ζητήματα σε παγκόσμια κλίμακα και οι παρατηρούμενες (υφιστάμενες) ή δυνάμει επιπτώσεις τους στον τουρισμό. Κύριοι περιβαλλοντικοί παράγοντες που επηρεάζουν σε διάφορο βαθμό τον τουρισμό, δημιουργώντας ποικίλης έντασης προβλήματα,¹⁴ θεωρούνται η ραγδαία αύξηση του πληθυσμού, η αυξανόμενη θερμότητα και η επίδραση του φαινομένου του θερμοκηπίου (greenhouse effect), η μείωση/εξάντληση του στρώματος του όζοντος, η οξεινή βροχή, η αποψίλωση δασών και η μείωση των υδάτινων πόρων.
- Σε συγκεκριμένα γεωγραφικά/χωρικά επίπεδα, όπως αυτά των μεσογειακών χωρών (MEDPLAN)¹⁵ ή των χωρών της Ε.Ε. Για παράδειγμα, οι υπεύθυνοι για το περιβάλλον υπουργοί της Ε.Ε. στη συνάντησή τους στη Σαντορίνη (Μάιος 1994) αναγνώρισαν την επείγουσα ανάγκη υιοθέτησης ολοκληρωμένων προσεγγίσεων, μέσω κοινοτικών νομοθετικών ρυθμίσεων και δράσεων, για τη μείωση της επίδρασης τουριστικών δραστηριοτήτων στο περιβάλλον.

Οι έννοιες φυσικός τουρισμός (ή τουρισμός φύσεως) και περιβαλλοντικός τουρισμός εστιάζονται και σχετίζονται κυρίως με τις δραστηριότητες υπαίθριας αναψυχής που χρησιμοποιούν πόρους με ειδικά φυσικά χαρακτηριστικά, όπως π.χ. γάτες (σκι), θάλασσα-αέρα (ιστιοπλοΐα), ή δραστηριότητες συλλεκτικού χαρακτήρα (κυνήγι, σουβενίρ) με διαφόρους βαθμούς επίδρασης στο περιβάλλον.

Μια μορφή τουρισμού που βασίζεται στην προσφορά στους τουρίστες ευκαιριών παρατήρησης και απόκτησης εμπειριών σε περιοχές με άγρια πανίδα αποκαλείται **τουρισμός άγριας ζωής** (wildlife tourism).¹⁶ Στο σχετικό εννοιολογικό πλαίσιο που αναλύουν οι Reynolds και Braithwaite (2001),¹⁷ η μορφή αυτή συναρτάται με ορισμένες δραστηριότητες άλλων μορφών τουρισμού (οικοτουρισμός, αγροτουρισμός, τουρισμός φύσης) και συγκεκριμένες δραστηριότητες που σχετίζονται με

14. Σε περιβαλλοντικούς τουριστικούς πόρους, κυρίως οικοτουρισμού, όπως: (i) ιδιαίτερης ελκυστικότητας τοπία (ακτές, δάση, λίμνες), (ii) περιοχές άγριας φύσης/ζωής και βιοποικιλίας (biodiversity) (πάρκα, υγροβιότοποι, θάλασσα/κοραλλιογενή οικοσυστήματα κ.λπ.), (iii) μνημεία/περιοχές πολιτιστικής κληρονομιάς.

15. MEDPLAN (1988), Report of the Seminal on the Development of Mediterranean Tourism Harmonized with the Environment, MEDPLAN, Greece.

16. Σχετικά διευκρινίζεται ότι ο όρος «άγρια ζωή» (wildlife) τεχνικά συμπεριλαμβάνει και την πανίδα και τη χλωρίδα του φυσικού περιβάλλοντος μιας περιοχής. Συνηθέστερα όμως, όπως και στην περίπτωση της μορφής αυτής τουρισμού, χρησιμοποιείται με αναφορά μόνο στην πανίδα.

17. Reynolds, P.C. & Braithwaite, D. (2001), «Towards conceptual framework for Wildlife Tourism», *Tourism Management* 22, 31-41.